

LOZAN'DA ÇÖZÜLEMİYEN SORUN: MUSUL MESELESİ

Eda BAYRAKTAR
edaedabayraktar@gmail.com

ÖZET

Musul, stratejik önemi ve sahip olduğu doğal kaynaklardan dolayı tarih boyunca çıkar çatışmalarına sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı sonra erdikten sonra da Türkiye ve İngiltere arasında diplomatik bir mesele haline gelmiştir. 1918'in sonlarına doğru, İngiltere, Musul'u Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak işgal etmiştir. Ancak Türkiye, Musul'u Misak-ı Milli sınırları içinde kabul etmiş, bu işgali uluslar arası hukuka olarak nitelendirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da başlayan milli mücadele Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Lozan Barış Görüşmelerinde sert tartışmalara sebep olan Musul meselesi bir sonuca varamamış, uzlaşma sağlanamamıştır. Bundan sonra 1926 yılına kadar kesinleşmeyen sonuç sebebiyle, Musul; Türk dış politikasının öncelikli gündem maddelerinden biri olarak kalmıştır. Nihayet 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması'yla uzlaşma sağlanmış, Türkiye-Irak sınırı çizilmiş ve Musul Irak sınırları içinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musul, Lozan, Türkiye, İngiltere, Irak.

UNSOLVED PROBLEM IN LOUSANNE: MOSUL QUESTION

ABSTRACT

Mosul had caused conflict of interests because of its strategic importance and natural resources throughout history. After the First World War ended, it became a diplomatic issue between Turkey and Britain. To the end of 1918, Britain occupied Mosul contrary to conditions of Mondros Armistice. However Turkey accepted Mosul as within the borders of the "Misak-i Milli"(National Pact) and describe Britain's occupation as contrary to international law. National Struggle started in Anatolia after the First World War resulted with Turkish national independence. Mosul question which had caused though negotiations in Losanne Peace Conference, could not arrived at conclusion, consensus could not be provided. Due to uncertain result, Mosul stayed as one of the previously issues of Turkish foreign policy until 1926. Finally with Ankara Treaty that was signed in 5 June 1926, consensus was provided, Turkey-Iraq boundaries was drawn and Mosul stayed within boundaries of Iraq.

Key words: Mosul, Lausanne, Turkey, Britain, Iraq.

GİRİŞ

Milli Mücadele sonrasında İtilaf güçleriyle masaya oturlan Lozan'da bağımsız ve modern bir devlet olarak varlığını kanıtlayan Türkiye bazı sorunlara arzu ettiği istikamette yön verememiştir. Bunlardan biri olan ve halli ertelenmek zorunda kalan Musul sorunu 1926 Haziran'ına¹ kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ajandasında ana gündem maddelerinden biri olmuştur.

Musul, verimli toprakları, petrol kaynakları ve stratejik konumu dolayısıyla emperyalist güçlerin ilgisini çeken bir bölgeydi. Bu sebeple İngiltere, 19. yüzyılda, sömürge siyasetinin odak noktalarından biri olarak, Hindistan yolu üzerindeki bu bölgeyi belirlemiştir; I. Dünya Savaşı'ndan önce bağ kurmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bir yandan Musul üzerindeki iddiasını korurken, bir yandan da İtilaf güçleri ile bölge üzerinde çıkar çatışmamasına düşmemek için gayret göstermiştir. Örneğin, Güneydoğu Anadolu'da iddiası olan Fransa'ya, Musul'da kendisine destek olmasına karşılık Suriye ve Çukurova bölgesinde ayrıcalık sözü verirken, diğer sömürgeci güçleri de saf dışı bırakmaya uğraşmıştır.² İngiltere'nin bu çabası Musul üzerindeki iddiasından vazgeçmeyeceğinin bir göstergesidir.

Savaşın son yılı olan 1918'e gelindiğinde, İngiltere, Osmanlı Devleti ile İtilaf güçleri arasında silah bırakışmasını öngören Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, mütarekeyi ihlal ederek³ haksız işgal gerçekleştirmiştir. Fahir Armaoğlu, bu sebeple Mondros Mütarekesi'ni Musul'un Lozan Konferansı'nda gündem oluşunun başlangıcı olarak niteler.⁴ Nisan 1918 yılında 6. Ordu Komutanı olarak bölgeye atanan Ali İhsan (Sabis) Paşa, imzalanan mütareke metnini okuyamadan İngiltere'nin işgali ve Türk birliklerinin boşaltılması talebiyle karşılaşmıştır. İstanbul hükümetinin Türk birliklerinin

¹ Türkiye-İrak sınırını belirleyen Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da imzalanmıştır. Antlaşma metni için bkz.; Treaty Between United Kingdom and Iraq and Turkey, Regarding the Settlement of the Frontier Turkey and Iraq, [http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1927/TS0018%20\(1927\)%20CMD-2912%201926%205%20JUN.%20ANGORA%3B%20TREATY%20BETWEEN%20UK%20&%20IRAQ%20&%20TURKEY%20REGARDING%20SETTLEMENT%20OF%20FRONTIER%20BETWEEN%20TURKEY%20&%20IRAQ.pdf](http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1927/TS0018%20(1927)%20CMD-2912%201926%205%20JUN.%20ANGORA%3B%20TREATY%20BETWEEN%20UK%20&%20IRAQ%20&%20TURKEY%20REGARDING%20SETTLEMENT%20OF%20FRONTIER%20BETWEEN%20TURKEY%20&%20IRAQ.pdf), (e.t.: 1.10.2017).

² 19-26 Nisan 1920'de İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Yunanistan, Japonya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla gerçekleştirilen konferansta Anadolu ve Ortadoğu'da iktidar paylaşımı yapılmış; İngiltere bu konferansta etkin rol oynamıştır.

³ Mondros Mütarekesi metni için bkz.; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 519.

Musul'da tutulması yönünde bir talimat vermesini bekleyen Ali İhsan Paşa 9 Kasım 1918'de boşaltma emrini almıştır. Bu talimatla Türk birliklerinden arındırılan Musul, 10 Kasım 1918 itibariyle İngiltere'nin işgaline bırakılmıştır.⁵ Musul, Milli Mücadele yıllarında da İngiltere'nin işgali altında kalmıştır. Türkiye'nin birden çok cephede savaşmak zorunda kalması ve Batı Anadolu'da Yunanistan'a karşı yürüttüğü mücadele, beşeri kaynakların Musul bölgesine gerektiği ölçüde aktarılamamasına sebep olmuştur. Öte yandan Musul'a giden demiryolları da Fransa'nın işgali altında olunca lojistik güçlük de çekilmiştir. Türkiye için olumsuz durum yaratan bu koşullar İngiltere'nin-tabiri caizse-elini güçlendirmiştir.⁶ Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sona erdikten hemen sonra, Türkiye ile İtilaf güçleri arasında başlayan Lozan Görüşmeleri, Musul sorununun çözümü için bir zemin olamamıştır.

1- LOZAN'DA TÜRK HEYETİNİN İDDİASI

Türk temsil heyeti Lozan'a giderken, Misak-i Milli sınırları içinde kalan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'ye geri verilmesini istemesi, bunun karşılığında İngiltere'ye petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık gibi bazı ekonomik ayrıcalıklar sunulabileceği talimatını almıştır.⁷ Heyetin Lozan'daki iddiası, Musul'un hem etnik ve siyasi açıdan hem de Güneydoğu bölgesinin güvenliği açısından stratejik ve askeri bir unsur olarak Türkiye'de kalma gerekliliği olmuştur. Türkiye'nin tezine göre, Musul, coğrafi ve ırki olarak Türkiye'den koparılamayacak bir bölgedir. Zira bölgede yaşayan yaklaşık 500 bin kişinin çoğunluğu - Türk-Kürt ayrımı yapılmaksızın- Türk'tür.⁸ Kürtler, Orta Asya'dan ve Türklerle aynı kökenden gelen, Türklerin öz kardeşidir.⁹ Türkiye'nin Türk-Kürt ayrımından uzak durması yalnızca etnik unsurlara değil, Milli Mücadele sürecinde Türkler

⁴ Fahir Armaoğlu, "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.110.

⁵ Zülal Keleş, "Musul Meselesi", *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 610.

⁶ Keleş, a.g.m., s. 611.

⁷ Bahsi geçen talimatnamenin 2. maddesi şöyledir: "*Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları konusunda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.*" 14 maddelik talimatnamenin ikinci gündem maddesine Musul meselesi ve Irak sınırının yerleştirilmesi Türkiye'nin konuya ne derece öncelik verdiğiyle alakalı fikir vermektedir. Talimatnamenin tam metni için bkz.; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943, s. 38; Armaoğlu, a.g.e., s. 116.

⁸ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Lozan Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, (Kasım 1999-2003), s. 493. Detaylı bilgi için bkz.; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Cilt: I, YKY, İstanbul, 1993.

⁹ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, (Kasım 2007), s. 673.

ve Kürtlerin ortaya koyduğu ortak iradeye ve tarihsel sürece dayanan bir sonuçtur.¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Türk-Kürt eşitliği içinde kurulmuştur. Bu görüş yalnızca kurucu kadronun ve temsil heyetinin değil, Musul kamuoyu tarafından da benimsenmiş bir görüştür. Öyle ki 1924 yılında Kerkük'ten Zeki Bey'in Türkiye adına Fethi Okyar, İngiltere adına Perey Cox'un temsilci olduğu Haliç Konferansı'na gönderdiği mektupta Musul'un Türklerden ve Türkleşmiş Kürtlerden oluştuğu iddia edilmiştir.¹¹ Bununla birlikte, Musul'un Türkiye'de kalması bölgede kalıcı barışın sağlanması için de ihmal edilmeyecek bir zorunluluktur. Yabancı yönetimi altındaki Musul'un, Türkiye'ye güvenmesi ve onu barışçıl nitelendirmesi mümkün değildir. Bölgeden Türkiye'ye karşı yapılacak en ufak kışkırtma askeri kaynakların hazır bulundurulmasına sebebiyet verecek ve bütçenin savunmaya ayrılmasına neden olacaktır. Bu ortamda Güneydoğu bölgesine kalıcı barıştan söz etmek mümkün olmaz.¹² Türk heyetine başkanlık eden Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa, Mütareke sonrası işgal edilen Musul'un hem uluslararası hukuka hem de Mütareke'ye aykırı olarak İngilizlerin elinde bulunduğunu belirtmiş; bu sebeple bölgede bir plebisit önermiştir.¹³ İngiliz temsilci Lord Curzon'un bu öneriye cevabı hayli ilginçtir. Curzon, bölge halkının demokratik alışkanlıkları olmadığını, oy verme davranışı gelişmemiş bir toplumun neyi oyladığını kavrayamayacağını belirterek reddetmiştir.¹⁴ Halbuki İngiltere, Aralık 1920'de, İngiliz mandasını kabul eden Emir Faysal'ı plebisitle Irak Kralı ilan etmiş; bu yolla bölgedeki egemenliğine meşru bir zemin yaratmaya çabalamıştır.¹⁵

2- MUSUL ÜZERİNE İNGİLİZ TEZİ

Türkiye gibi İngiltere de tezini siyasi ve etnik gerekçeler üzerine temellendirmiştir. Lozan Konferansı'nda İngiltere'nin iddiası -elbette- zengin petrol rezervlerini elinde bulundurmamak değil,

¹⁰ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, İstanbul, 2003, s.47.

¹¹ Dursun Gök, "1924 Türk Basımında Musul Meselesi", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s. 70.

¹² Bilal Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 63, (Kasım 2005), s. 863.

¹³ Kısıklı, a.g.e., s. 493.

¹⁴ Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara, 1998, s. 163.

¹⁵ Keleş, a.g.e., s. 610.

Musul'un Irak'ın bir kısmı olduğu, Irak'ın da İngiliz nüfuz bölgesi olduğudur.¹⁶ İngilizlerin Musul'da iddia ettiğine göre, bölge Milletler Cemiyeti tarafından İngiliz mandaterliğine bırakılmıştır. Bölgedeki nüfusun çoğunluğu Kürt ve Araplardan oluşmakta; bu sebeple Türkiye'yle organik bağ kurulamamaktadır. Bölgede yaşayan Hıristiyanlar da Türk yönetim istememektedir.¹⁷ Türkiye'nin sunduğu istatistiki bilgileri kabul etmeyerek, Türklerin azınlıkta kaldığını ve Türklerle Kürtlerin aynı soydan gelmediklerini iddia ederek etnik bir ortaklık olmadığını ileri sürmüştür. İngiltere, ayrıca, İngiliz politikasının Musul petrolleriyle ilişkili olmadığını, Musul'un geleceğiyle ilgilenmediğini vurgulayarak sorunu Türk-Irak sınırı olarak betimlediğini söylemiştir.¹⁸ Böylece, İnönü'nün "Musul bizim için vatan meselesi, sizin içinse petrol meselesi."¹⁹ sözünü reddetmiştir. Musul'da Arap nüfusun çoğunlukta olduğunu, bu sebeple bölgenin Irak yönetiminde kalması gerektiğini şiddetle savunarak karşı argümanları reddetmiştir. Oysa İngiltere'nin esas gayesi Musul'un zenginlikleri üzerinde hegemonya kurarak bölgede egemen güç olmaktır. Musul, buğday üretiminin bol olduğu verimli toprakları, Basra Körfezi ve Fırat-Dicle Nehirlerine yakınlığı, Bağdat ticaret yollarında zenginleşme potansiyeli²⁰ dolayısıyla İngiltere için stratejik önemi olan bir "pazar" konumundadır. Türkiye'nin argümanlarını reddederek, Musul üzerindeki iddiasını sürdüren İngiliz temsilciler Türkiye'yi barış görüşmelerinin kesilmesine sebep olmakla tehdit etmiştir. Türkiye'nin anlaşmaya yanaşmaması durumunda, modernleşme için gereken ekonomik yardımlar konusunda Türkiye'yi yalnız bırakacağını da söylemiştir.²¹ Konunun Milletler Cemiyeti tarafından çözüme ulaştırılmasını meselenin halli için daha olanaklı görmüş, bu doğrultuda istek bildirmiştir. İngiltere'nin bu talebi Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararın kendi lehine olacağını öngörmesi sebebiyledir.

3- TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK HAMLELERİ

¹⁶ Nejat Göyünç, "Musul Misak-ı Milli'ye Dâhil midir Değil midir?", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara, 1998, s.49.

¹⁷ Kemal, a.g.e., s. 674.

¹⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt-I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.262.

¹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 125.

²⁰ Musul'un cazibe odağı olmasında yatan bu sebepler 26-28 1924 İkdâm gazetesinde bir İngiliz siyasi ajanı tarafından dile getirilmiştir. Bkz., Dursun Gök, a.g.e., s. 58.

²¹ Kemal, a.g.e., s. 675.

Türk heyeti, bir yandan İngiltere'nin tehditkâr ve kararlı tutumu karşısında diplomatik direnç gösterirken bir yandan da Mezopotamya petrolleriyle ilgilenen ABD'yi Musul konusuna müdahil etmek istemiştir. ABD-İngiltere arasındaki petrol çekişmesinin bir çıkar çatışmasına dönüşmesinden medet ummuş, durumu lehine çevirmeye uğraşmıştır. Ancak Lozan Amerikan Delegesi Child, Musul'un kimde kaldığıyla ilgilenmediklerini, önem verdikleri hususun "açık kapı" ilkesi olduğunu söyleyerek Türkiye'yi diplomatik anlamda yalnız bırakmıştır.²² ABD'nin "açık kapı" ilkesiyle söylemek istediği, Musul kimde kalırsa kalsın sömürde fırsat eşitliği talep ettiği, ABD gibi, Fransa ve İtalya da Musul konusunda Türkiye'nin yanında yer almamış, İngiltere'ye destek olmuştur. İsmet Paşa, tüm koşulları gözden geçirdiğinde barış görüşmelerinin kesilmesini göze alamayarak Musul'un Türkiye ve İngiltere arasında 1 yıl içinde çözülmesini önererek konferans programından çıkarılmasını talep etmiştir.²³

4- MECLİSTE LOZAN TARTIŞMALARI

İsmet Paşa'nın bu inisiyatifi kullanması keyfi bir tutum değildir. Milli Mücadele'yi tecrübe etmiş bir asker olan İsmet Paşa Türk ordusunun ve halkının yeni bir savaş ortamına sürüklenmemesi ve çözüme ulaşacak konuların yeniden çıkmaza girmemesi için bir adım atmıştır. Ancak Meclis'te Lozan Görüşmeleri konusunda ağır eleştirilere maruz kalmış, Misak-ı Milli'den ödün vermekle itham edilmiştir. Koyu milliyetçilik havasının sezildiği²⁴ bu dönemde milletvekillerinin neredeyse tamamı Musul'u Anayurt'un bir parçası olarak görmektedir. Bazı milletvekilleri konunun çözümünü bir sene sonraya bırakmakla, Musul'u İngiltere'ye bırakmanın eşdeğer olduğunu ileri sürmüş, Türkiye'nin güvenliği için Musul'un mutlak suretle Türkiye'de kalması gerektiğini savunmuştur. Hatta bir grup milletvekili Mustafa Kemal Atatürk'ü ordunun başına geçerek Musul'u almaya davet etmiştir.²⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün Musul konusundaki tutumu meclisteki çoğu milletvekilinden daha sakin ve gerçekçidir. Ona göre, Musul'u savaş yoluyla almak bir seçenektir ve gerçekleşebilir. Ancak neticede bölge bir cephe açılacak ve o cephede yalnız İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'yla da mücadele

²² Armaoğlu, a.g.e., s. 117.

²³ Yalçın, a.g.e., s. 164.

²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 152.

²⁵ Şimşir, a.g.e., s. 62-63. Detaylı bilgi için bkz., TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Şubat 1923 tarihli meclis oturumu kayıtları, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003182.pdf>, (e.t. 2.10.2017)

edilecektir. Öte yandan halk barışa muhtaç ve ordu yorgundur. Ana üsle bağlantının kopması durumunda Türk ordusu tüm Avrupa karşısında ağır bir yenilgi alabilir.²⁶ Bugün Lozan’la diğer üç devlet saf dışı bırakılıp İngiltere ile birkaç ay içinde mücadeleye girildiğinde Türkiye daha güçlü olacaktır.²⁷ Türkiye, gerçekten de Lozan Anlaşması imzalandıktan sonra Musul’u almak için aksiyonel bir yaklaşım içine girmiş, çeşitli harekât planları yapılmış, hatta 1925 yılında Türk ordusu harekete geçirilmiştir. Ancak, İngiltere’nin Hakkâri işgali ve Şeyh Sait İsyanı ile cevap vermesi üzerine bu tavrıdan vazgeçilmiştir.²⁸

5- MİLLETLER CEMİYETİ’NDE MUSUL SORUNU

Uzun süren tartışmalar neticesinde İsmet İnönü başkanlığındaki Lozan Heyeti Meclis’ten güvenoyu alarak ikinci celse görüşmeler için görevlendirilmiştir. Neticede İsmet Paşa’nın önergesinde “bir yıl” ibaresi kullanmasına ve Milletler Cemiyeti’ne gidilmesini reddetmesine rağmen, Musul Sorunu 9 ay içerisinde çözülmek üzere ertelenmiş, çözülemediği takdirde Milletler Cemiyeti’ne gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Lozan’ın imzalanmasından Haliç Görüşmeleri’ne giden süreçte, Türkiye İngiltere’ye Musul ve çevresinin İngiltere tarafından bombalandığı ve Musul aşiretlerinin Türkiye’ye karşı baskılandığı ve Nesturilerin kışkırtıldığı iddiasıyla Londra Büyükelçisi Yusuf Kemal Tengirşenk aracılığıyla bir nota vermiş; ancak İngiltere bu iddiaları reddetmiştir.²⁹ İngiltere’nin Haliç Görüşmeleri sırasında Nesturi konusunu gündeme getirmesine bakıldığında Türkiye’nin kışkırtma iddiaları gerçekten uzak değildir. İki ülke temsilcileri (Fethi Okyar ve Percy Cox) 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında Haliç Görüşmeleri’nde sorunun halli için bir araya gelmiştir. İngiltere’nin buradaki tutumu diplomatik manevralarla konuyu kamufle etmek istediği görüşünü de uyandırmaktadır. Zira Türkiye’nin Fransa ile Suriye konusunda yaşadığı anlaşmazlık, Batı Trakya ve dış borçlar gibi meseleleri projeye dâhil ederek Musul’u perdelemeye çalışmıştır. Bununla birlikte, Nesturi meselesini de gündeme getirerek kurulacak “Nesturi yurdu” için Hakkâri vilayetini de Irak topraklarına katmayı talep etmiştir. Türkiye

²⁶ Armaoğlu, a.g.e., 152.

²⁷ Refik Turan, “Misak-ı Milli ve Atatürk’ün Lozan Sonrası Hedefleri”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara, 1998, s. 54.

²⁸ Şimşir, a.g.e., s. 54-55.

²⁹ Kısıklı, a.g.e., s. 517.

İngiltere'nin bu önerisini reddetmiştir. Ancak konu taraflar arasında çözülemeyip İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne başvurduğunda Nesturi konusu yeniden gündeme gelmiştir. Zira Nesturiler başvurunun gerçekleştiği tarihlerde (6-7 Ağustos 1924) Hakkâri'de ayaklanmıştı.³⁰ Milletler Cemiyeti'nin Macaristan'dan Kont Teleki, Belkçikalı A. Yavlis, İsveç'ten A. Wirsen'i³¹ görevlendirerek oluşturduğu üçlü komisyon, çalışmalarına başladığında İngiltere ve Türkiye arasındaki bölge çatışmaları ve Nesturilerin Türk hükümetine karşı direnişi devam etmektedir. İngiltere'nin Türkiye'ye askerlerini İngiltere'nin belirlediği sınırların gerisine çekmemesi durumunda zor kullanacağına dair ultimatoma vermesi bölge güvenliğini bütünüyle tehlikeye düşürmüştür. İngiltere'nin uyarısı üzerine Milletler Cemiyeti'ne başvuran Türkiye Türkiye-İrak arasında komisyon kararlarını bağlamayan geçici bir sınır çizilmesini sağlamıştır.³² Bununla birlikte 13 Şubat 1925'te, komisyon Musul'dayken, Şeyh Sait Ayaklanması³³ vuku bulmuş, Türkiye komisyon nazarında güç duruma düşmüştür.³⁴

Üçlü Komisyon yaptığı incelemenin ertesinde, Temmuz 1925'te, Milletler Cemiyeti'ne sunduğu raporda Musul'un Irak'ta kalmasına dair görüş bildirmiştir. Milletler Cemiyeti'nin kabul etmesine rağmen, Türkiye, Musul üzerindeki haklarından vazgeçmediğini bildirdiği için konu Lahey'a taşınmıştır. Milletler Cemiyeti, Lahey Adalet Divanı'nın görüşüne başvurmuş; divan taraflardan temsilci talep etmiştir. Türkiye Musul sorununu hukuki değil, siyasi olarak tanımlamış bu sebeple temsilci göndermemiştir. Böylece Divan, İngiltere lehine görüş bildirmiştir. Bunun sonucunda Milletler Cemiyeti Aralık 1925'te Musul'un Irak'a bağlanması kararını almış; Mart 1926'da kesinleştiği ilan olunan karar Türkiye ve İngiltere için bağlayıcı olmuştur.³⁵

SONUÇ

Emperyalist ülkeler çatışmasının sebep olduğu I. Dünya Savaşı'ndan evvel, Batı ülkeleri özellikle İngiltere ve Fransa odak noktasını Ortadoğu'nun zengin kaynaklarına kaydırmıştır. Musul da bölgede ticaret merkezi olma potansiyeli ve stratejik yollar üzerinde bulunması sebebiyle bu odak noktalarından biri olmuştur. Bu doğrultuda, İngiltere Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra bölgeyi işgal etmiş, fiili

³⁰ Şimşir, a.g.e., s. 6.

³¹ Keleş, a.g.e., s. 623.

³² Kısıklı, a.g.e., s. 518. Ayrıca bkz., Mehmet Gönülbol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, Cilt: I, Ankara, 1982.

³³ Şeyh Sait Olayı hakkında detaylı bilgi için bkz., Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Akis Yayınları, Ankara, 1968.

³⁴ Kısıklı, a.g.e., s. 519.

³⁵ Şimşir, a.g.e., s. 13.

varlığına meşruiyet arama çabalarına girmiştir. Öte yandan Türkiye de Musul'un kendi sınırları kalması için gayret göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte hiçbir kurucu aktör Musul'un Misak-ı Milli sınırları dışında kalmasını arzu etmemiş; bunun için mücadele etmiştir. Her iki devletin de amacı ekonomik sebepler olmuştur; ancak Türkiye'nin iddiası ekonomik olduğu kadar etnik dayanaklara da bağlanmaktadır. Türkiye, Musul'un Osmanlı'nın önemli bir parçası olduğunu, Milli Mücadeleden başarıyla çıkan Anadolu ile tarihsel bütünlük arz ettiğini, bu sebeple kendi sınırları içinde kalmasının gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin tezine karşın, Musul sorununun Lozan Antlaşması'nda hükme bağlanamamış ve Milletler Cemiyeti'nin çözüme yardımcı olması istenmiştir. İngiltere'nin uzlaşmadan uzak tutumuyla diplomatik strateji izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira meselenin halli için bölgedeki hassasiyetin gözetilmesi gereken bir dönemde iç karışıklık ve Türkiye hükümetine muhalif eylemler kışkırtılmış; Musul'un Türkiye'de kalmasının güvenli olmadığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Türkiye barışçıl olma zorunluluğunu hissetmiştir. I. Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir ulusun üçüncü bir savaş söz konusu olduğunda yitirebilecekleri göz önünde bulundurulmuştur. Öte yandan çeşitli iç ve dış sorunlar da askeri müdahale yapmayı engellemiştir. Bu hususlar ışığında, Türkiye'nin Musul davasından "kolayca" vazgeçtiğini söylemek doğru olmayacaktır. Bu yorumun en sağlıklı değerlendirmesi tarihsel koşulların irdelenmesine bağlıdır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR VE MAKALELER

- ARMAOĞLU, Fahir, “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.
- GÖK, Dursun, “1924 Türk Basınında Musul Meselesi”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, Cilt: I, Ankara, 1982.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Musul Misak-ı Milli’ye Dâhil midir Değil midir?”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara, 1998.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, , İstanbul, 2003.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.
- KELEŞ, Zülal, “Musul Meselesi”, *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, (Kasım 2007).
- KISIKLI, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Lozan Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, (Kasım 1999-2003).
- MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Cilt: I, YKY, İstanbul, 1993.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt-I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ŞİMŞİR, Bilal, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 63, (Kasım 2005).
- TOKER, Metin, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Akis Yayınları, Ankara, 1968.
- TURAN, Refik, “Misak-ı Milli ve Atatürk’ün Lozan Sonrası Hedefleri”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara, 1998.

YALÇIN, Semih, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara, 1998.

ONLINE KAYNAKLAR

Treaty Between United Kingdom and Iraq and Turkey, Regarding the Settlement of the Frontier
Turkey and Iraq,
[http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1927/TS0018%20\(1927\)%20CMD-2912%201926%205%20JUN,%20ANGORA%3B%20TREATY%20BETWEEN%20UK%20&%20IRAQ%20&%20TURKEY%20REGARDING%20SETTLEMENT%20OF%20FRONTIER%20BETWEEN%20TURKEY%20&%20IRAQ.pdf](http://treaties.fco.gov.uk/docs/fullnames/pdf/1927/TS0018%20(1927)%20CMD-2912%201926%205%20JUN,%20ANGORA%3B%20TREATY%20BETWEEN%20UK%20&%20IRAQ%20&%20TURKEY%20REGARDING%20SETTLEMENT%20OF%20FRONTIER%20BETWEEN%20TURKEY%20&%20IRAQ.pdf) , (e.t.: 1.10.2017).

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Şubat 1923 tarihli meclis oturumu kayıtları,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003182.pdf>, (e.t. 2.10.2017)